
Rickul/Nuckö Hembygdsförenings Medlemsblad

Nr 1 Februari 2001 Årgång 9

Österby skola i slutet av 1920-talet
Se artikel sid 15

Rickul/Nuckö Hembygdsförening

Adress Rickul/Nuckö Hembygdsförening
c/o Brita Wiberg, Viktoriavägen 39,
125 34 ÄLV SJÖ

Postgiro 55 68 81 - 1

E-post hembygdsforeningen@home.se

Hemsida <http://hem.passagen.se/rnhem>

Ansvarig utgivare Göte Brunberg.

Redaktion Informationskommittén (Göte
Brunberg, Eva Heyman och Inger Nemeth).

Tryckt av BG butiken, Stockholm.

Medlemsavgift Ordinarie medlem och
stödmedlem 150:-

Ungdomsmedlem (t.o.m. 25 år) 50:-

Nästa manusstopp 10 maj 2001.

Styrelse

Ordförande

Sven Boman (Gambyn), Lövängsvägen 56,
187 30 Täby, tfn 08-758 98 03,
e-post sven.boman@blm-international.se

Sekreterare

Brita Wiberg (Ölbäck), Viktoriavägen 39,
125 34 Älvsjö, tfn 08-99 32 26,
e-post b.wiberg@swipnet.se

Kassör

Ingvar Schönberg (Enby), Klövjevägen 47,
187 31 Täby, tfn 08-768 46 50

Ledamöter

Sven G. Frejman (Pasklep), Byggvägen 24,
762 61 Rimbo, tfn 0175-713 65 (bostad +
fax), e-post sveng@home.se

Bertil Nyman (Gutanäs), Blockvägen 5,
175 40 Järfälla, tfn 08-580 370 49.

Ingvald Luks (Haversved), Krikonstigen 40,
196 32 Kungsängen, tfn 08-581 730 07,
e-post margaretha.luks@telia.com

Jan Persson (Österby), Färggårdstorget
80, 116 43 Stockholm, tfn 08-643 06 79,
e-post jan.persson@tele2.se

Föreningens ändamål

(citat ur stadgarna paragraf 2)

"Föreningen skall värna om och levandegöra det estlandssvenska kulturarvet från Estland och Sverige, både i bevarandet av historien, nuet och utvecklingen framåt, genom att

- ◆ främja kulturella, konstnärliga, musikaliska och litterära intressen såväl i Estland som i Sverige.
- ◆ vara kontaktorgan för Rickul/Nucköborna i Sverige, samt informationsorgan i Sverige och Estland.
- ◆ i möjligaste mån försöka behålla och vårda den gamla hantverkstraditionen och bebyggelsen i vår egen svenskort.
- ◆ vara behjälplig vid reseevenemang till vår hembygd.
- ◆ bibringa våra yngsta och ungdomar de traditioner vi själva mottagit och bevarat, samt idka annan härmed förenlig verksamhet."

Innehåll

Styrelsearbetet under år 2000	3
Medlemsantalet ökar	5
Byombud	5
Tack för den här fina tiden	5
Temadag hantverk	6
Lotterivinster	6
Nucködagar	6
Skogsvård på Ormsö	6
Ny uppsats om estlandssvenskarnas flykt	7
Lägenhet till salu	7
Det tidiga estlandssvenska kulturlandskapet	8
Betalning av fastighetsskatt	9
Kommunreformen	10
Richard Ginemanbiblioteket invigt	10
Motion om stadgeändring	10
Att rädda ett gammalt timmerhus	11
Krigsåren 1939 - 1944	12
Minnesstund	14
"Öppet hus" i Torshälla	15
Österby skola	15
Roslep stugby	15
Information från SOV	16

STYRELSEARBETET UNDER ÅR 2000

Under det gångna verksamhetsåret har de protokollförda mötena omfattats av ett konstituerande och 11 ordinarie samt ett årsmöte den 25 mars. På styrelsemötena deltar styrelseledamöterna, sammankallande för arbetsgrupper och kommittéer samt i vissa fall även andra personer. Sammantaget brukar det bli 12-15 personer. Det är således en stor grupp som samlas i princip en gång varje månad, juli undantagen. Vi skall också komma ihåg att det vid varje årsmöte brukar bli några nyval. De valda personerna skall sedan komma in i föreningens arbetsformer, vilket kan ta sin lilla tid. Detta är en del av den vanliga proceduren och har fungerat alldeles utmärkt.

Vi tycker det känns angeläget att det inte bara är styrelsemedlemmar som deltar, utan att även arbetsgrupper och kommittéer finns representerade, för att så många som möjligt i vår stora organisation skall få möjlighet att ta del i den löpande verksamheten. Vi tror att detta i hög grad bidrar till ett ökat engagemang på många fler händer och medverkar till att skapa en riktigt stark förening med förutsättningar till fortsatt utveckling in i framtiden enligt medlemmarnas önskemål.

Det är många ärenden som kommer upp till behandling under ett år. Här nedan följer en kort information om en del av det arbete som pågått. Arbetet i de flesta arbetsgrupper och kommittéer har fortskridit enligt tidigare riktlinjer.

Ekonomi i föreningen är god och den har liksom tidigare skötts med strama tyglar av Ingvar Schönberg. Redovisning sker i årsberättelsen som medföljer i särskild bilaga.

Budgeten för 2001 har arbetats fram under hösten och en väl balanserad budget klubbades den 12 december.

Det skall nämnas att medlems- och inbetalningskorterna numera kommer att framställas internt av Informationskommittén genom Inger Nemeths försorg. Det är en välkommen kostnadsbesparing.

På baksidan har Erling Lembergs bok "Hur orättvisa ödets gudinnor kan vara" tillkommit. Vi hoppas att den kommer att fortsätta att köpas. Pengarna går till en bättre skolbuss för barnen i kommunen. Erling har gjort en beundransvärd insats, som hittills har inbringat 55 187 kronor. En sådan här buss kostar dock betydligt mer.

Manfred Hamberg med Kulturkommittén arbetar på sin andra bok, som förhoppningsvis kan utkomma under 2002. Den ser vi med intresse fram emot. Berättarna fortsätter som förut. Hör av Dig till Manfred beträffande kommande berättarftnar. Alla är välkomna att delta och kan Du bidra med egna berättelser, så tas de tacksamt emot.

Grupp 44, med Alrik Boman och Lennart Strömkvist vid rodret, har också ett par års ytterligare arbete framför sig med sitt verk, som skall komma i bokform, om vad som hände i kommunen 1944-1994. Vi avvaktar detta alster med spänning.

Möjligen kommer så småningom Kent Mählberg med något om byarna Klottorp och Rosta.

På mötesfronten kan omnämnas att byombuden träffats kontinuerligt och Ingvald Luks har kallat till två möten under året. Det är viktigt att dessa möten fortsätter, för här ges en bra möjlighet till utbyte av information och viktiga frågor kan diskuteras. Vi har haft två vakanser, vilket numera är åtgärdat genom att Göran Hoppe åtagit sig Dirslätt-Klottorp och Hans von Rosen åtagit sig Lyckholm-Hosby-Kolanäs.

Festkommittén och Ingvald Luks har även i år arrangerat Sante Marten och Kate ränn och tillställningen blev precis som förra träffen mycket uppskattad av deltagarna.

Förberedelser har också gjorts av Edit Jordman, Dagmar Thomsson, Bengt Lindström och Ingvald Luks för ett "Öppet hus" i Torshälla den 27 januari 2001. Förra gången detta arrangerades kom ca 100 personer, så vi hoppas att det även denna gång skall bli fullt hus.

Sedan en tid tillbaka pågår också förberedelser av Festkommittén med Birgit Brunberg i spetsen för att komma fram till lämpliga arrangemang för föreningens 10-års jubileum 2002. Har Du egna förslag och idéer så hör gärna av Dig till Birgit.

En kurs i skogsvård med Bertil Westerman som sammanhållande går av stapeln under fyra onsdagar i februari med början den 7. Från början var kursen tänkt att hållas under den gångna hösten. Enligt kursledaren, skogsmästare Rune Gårdhs önskemål, har den flyttats till nämnda tidpunkt. Kunskaperna kan bli värdefulla med tanke på den skogsskötsel som alla skogsägare står inför. Ormsö har redan haft en sådan kurs och den blev mycket uppskattad. Bildandet av en egen skogsägarförening eller en fastighets- och skogsägarförening i Rickul/Nuckö börjar bli mer aktuell för varje månad som går. Vissa sonderingar pågår och ärendet kommer upp på byombudsmötet den 1 mars.

Det har för flera av oss kunnat vara svårt att komma tillrätta med det estniska språket. Många har känt behov att få hjälp med detta, och då särskilt vid besök på kommunkontoret, samt vid hanteringen av alla fastighetsdokument. Numera har vi tillgång till Annika Smöslova och Inna Öövel, som har förklarat sig villiga att mot ersättning hjälpa till. De som har behov av deras assistans kan ta direkt kontakt med dem.

Uppmätning av byar med Sture Koinberg som ansvarig har även pågått under förra året och kommer att

fortsätta under 2001. Numera återstår endast de tre byarna Enby, Pasklep och Österby. Det är ett oerhört stort arbete, och av mycket stort kulturhistoriskt värde, som håller på att färdigställas. Vi hoppas att det också finns intresserade köpare av materialet, som finns på vår expedition och säljs för 100 kronor per kompendium och by.

Vår hjälpverksamhet är uppskattad och har fortsatt. Likaså har vi fortsatt att lämna bidrag till vård av kyrkogårdar och delat ut premier och ett stipendium till skolelever.

Samarbetet med kommunfullmäktige och kommundirektören Ülo Kalm har fortsatt att utvecklas och det ser ut som det under 2001 kan lossna än mer. Alar Schönberg, som ingår i kommunfullmäktige, har under hösten deltagit i några av våra styrelsemöten och fungerar som rapportör. På vår sida har Anders Peedu valts att vara sammankallande för denna arbetsgrupp. Genom denna konstellation skall vi få ökad inblick och medverkan i kommunfullmäktiges arbete.

Vi har också varit med och skrivit historia. Styrelsen, representerad av Jan Persson, har nämligen för första gången deltagit i ett kommunfullmäktigemöte den 20 juni. Ett utförligt referat finns i en separat artikel i Medlemsblad nr 3/2000.

I samband med kommunfrågor vill vi gärna omnämna Marika Meisters många gånger svåra sits, i vilken hon utträttar ett utomordentligt arbete. Det finns därför anledning att fundera över om det är rimligt och riktigt att försöka få Marika att avsätta en dag i Stockholm för att här ta emot besök av våra medlemmar, som har önskemål att få diskutera sina egna fastighetsfrågor, som t.ex. avstyckningar, arvs- och gåvofrågor m.m. Vidare skulle även Endel Pelapson, byggmästare och tillika kommunfullmäktiges ordförande, kunna närvara för att behandla aktuella frågor om nybyggnation. Finns det ett sådant behov? Frågar Ülo Kalm, som i sådant fall också kommer att medverka.

Kostnaden för föreningen för ett sådant här arrangemang beräknas till ca 10 000 kronor.

Har Du behov av att få diskutera Dina frågor med kommunen? Hör i så fall av Dig senast den 15 mars och meddela Ditt intresse till någon i styrelsen, Byggnadskommittén eller Informationskommittén. Vid Din intresseanmälan behöver Du inte specificera Dina frågor. Blir intresset så stort att vi kan fylla en dag för Marika, Endel och Ülo, så skall vi ta upp ärendet med dem. Därefter återkommer vi till dem som anmält intresse.

Det finns några områden som vi denna gång skulle vilja fästa lite extra uppmärksamhet på. Ett sådant är Medlemsbladet. Vi tycker alla att vi har ett bra Medlemsblad. Vi skall inte glömma att bladet ingår i medlemsavgiften. Har Du som medlem önskemål och tankar om lämpliga ärenden, som Informationskom-

mittén skulle kunna titta närmare på, så är vi glada och tacksamma för Dina förslag. Informationskommittén, med Göte Brunberg, har under hösten förnyat riktlinjerna för bladets inriktning och utformning och det kommer nu också att ges ett nytt omslag. Bladet är numera rätteligen registrerat som periodisk tidskrift med Göte Brunberg som ansvarig utgivare.

Vi kan inte låta bli att titta lite in i framtiden. Informationskommittén undersöker nämligen möjligheten att framöver börja lägga ut en sammanfattning av styrelseprotokollen på vår hemsida på Internet. Det skulle ge stor tillgänglighet för medlemmarna, som därmed även skulle kunna börja följa styrelsearbetet både enklare, närmare och snabbare. Protokollen kommer troligtvis även att göras tillgängliga på Roslagsgatan 57.

Fortsätter vi på temat framtiden, så skall vi också nämna att vi helt nyligen börjat diskutera med Ülo Kalm, huruvida det finns möjlighet att få igång lokalradiosändningar på svenska i Rickul/Nuckö under sommarhalvåret. Tanken är att en gång om dagen i ca 30 minuter och på en bestämd tidpunkt få nyheter på svenska om kommunen och Estland. Det är i och för sig många frågor som först kräver sin lösning, innan detta möjligen skulle kunna bli verklighet. I takt med att projektet utvecklas kommer också information att lämnas i Medlemsbladet.

Det skall också nämnas att det börjar finnas ett visst intresse för att närmare undersöka behovet av att i kommunen ha tillgång till någon lokal. Denna skulle t.ex. kunna användas för träffar, möten och andra aktiviteter för föreningens medlemmar och av en eventuellt nybildad skogs- och fastighetsägarförening. Speciellt under sommarhalvåret börjar fler och fler tillbringa sin lediga tid i Rickul/Nuckö, varvid en samlingslokal skulle kunna komma väl till pass.

Vi har från Birkas fått tillgång till ett stort antal fotografier som är tagna från luften över fastigheter, byar, stränder m.m. Korten går att beställa och kommer att finnas med både på träffen i Torshälla och på årsmötet. Agnes Callenmark undersöker om firman ifråga kan fortsätta fotograferingen i sommar och då av hus och byar, som inte kom med i första omgången.

Kulturkommittén, Manfred Hamberg, håller på att förbereda byträffar. Tanken är att medlemmar från en eller ett par byar tillsammans skall bjudas in till Roslagsgatan, för att både själva berätta och ta del av olika inslag, såsom byns historia, seder och bruk, folket i byn, vad de livnärde sig av, ekonomiska förutsättningar m.m. Avsikten är att härigenom försöka få med våra ungdomar och öka deras intresse för våra hembygder.

Helt nyligen har vi startat en ny arbetsgrupp, Bevakning och grannsamverkan i kommunen, med Kent Mählberg som sammankallande. Namnet säger det

mesta och när Kent hunnit komma igång med arbetet kommer information i Medlemsbladet.

Ett annat viktigt område är antalet medlemmar i föreningen. Vi är nu 732 medlemmar. Det innebär att vi haft en bra medlemsutveckling. Det är vår förhoppning att vi kan bli ännu fler och har därför satt som riktmärke att under 2001 försöka klara av att bli 800 medlemmar. Vi ber Dig därför att hjälpa till att prata med vänner och bekanta, så att de ansluter sig till föreningen. Tänk om var och varannan medlem kan skaffa minst var sin ny medlem. Varje medlem är värdefull för föreningen.

Så har vi kommunreformen. Under året kommer ett avgörande huruvida Noarootsi kommer att fortsätta som egen kommun och med Birkas som centralort eller sammanslås med angränsande kommuner och med annan ort som centralort. Styrelsen fortsätter sitt samarbete med kommunledningen i Birkas, som behöver allt stöd.

Sist men inte minst: Du som medlem, har Du lust och intresse av att medverka i föreningens arbete, så skulle vi vara tacksamma om Du hörde av Dig till någon i valberedningen, styrelsen eller direkt till arbetsgrupper och kommittéer.

Vi behövs alla i denna ideella förening och vi vill så gärna se att föreningen skall kunna bygga vidare på att vara den välkomnande platsen och den rätta hemvisten för estlandssvenskarna med sina familjer och anhöriga.

Styrelsen vill tacka för det gångna året och önskar alla ett riktigt gott 2001 i Rickul/Nuckö Hembygdsförening!

Styrelsen

MEDLEMSANTALET ÖKAR

Vid årsskiftet var vi 732 medlemmar. Den 750:e och 800:e medlemmen får gratis medlemskap det första året. Värva Dina släktingar att bli medlemmar i vår förening. Ge bort ett medlemskap till den yngre generationen i Din familj. Medlemsavgiften för ungdomar t.o.m. 25 år är endast 50 kronor.

BYOMBUD!

Nästa byombudsmöte äger rum torsdagen den 1 mars 2001 kl. 18.00 på Roslagsgatan 57.

Välkomna!

Ingvald Luks

TACK FÖR DEN HÄR FINA TIDEN!

Sven Boman

Sven Boman

Föreningen bildades den 7 mars 1992. Det måste anses som ett historiskt datum. Vi estlandssvenskar var således snabbt framme och engagerade oss och startade vår förening, när den nya situationen uppstod i Estland i och med dess återvunna fri- och självständighet.

Jag blev vid starten tillfrågad om min möjlighet att medverka i föreningens arbete. Det kändes både hedrande och inspirerande samt lätt att då tacka ja. I början av styrelsearbetet var det inte alla gånger så enkelt att finna de rätta formerna för verksamheten trots bra stadgar samt ambitiös och entusiastisk inställning till uppgiften. Det var helt enkelt så att frågeställningarna var många och nya och så fanns det heller inte några givna svar alla gånger. Efter hand som arbetet fortskred, så började också verksamheten ta mer fasta former och vi har successivt utvecklats till en betydande och tongivande förening för estlandssvenskarna i Rickul/Nuckö. Föreningen har under den snart 10-åriga verksamheten verkligen fått hugga i och arbeta för att klara av uppgiften och hålla takt med utvecklingen i vår nära omvärld.

När jag nu blickar tillbaka på de här nio åren i styrelsen, tre år som ledamot, tre år som vice ordförande och de tre sista åren som ordförande, så vill jag påstå att det inte har funnits något direkt stillastående, utan det har hela tiden kommit fram nya spännande ärenden, vilket också visar att vi lever i en föränderlig värld. Styrelsearbetet har således varit av mycket skiftande art och det har alltid gått att finna bra lösningar.

Skall jag även försöka titta in i framtiden, så känns det också tryggt att veta att föreningen har en bra och bred organisation, står på ekonomiskt stadiga ben och arbetar oförtrutet vidare med planer för de närmast kommande åren, vilket sker med samma entusiasm som vid starten. Under åren har också mycket goda relationer byggts upp med kommunstyrelsen och kommunfullmäktige i Birkas, vilket är uppskattat på ömse sidor. Den pågående kommunreformen följs med stort intresse och kommunledningens ambitiösa arbete med att få statsmakternas förtroende att fortsätta som egen "svensk kommun" är av stor framtida betydelse för såväl oss som estlandssvenskar som för svensk historia och kultur i Rickul/Nuckö.

På ovannämnda goda grunder bedömer jag att vi går en ljus framtid tillmötes under mottot: "För framtiden i hembygden"!

I höstas meddelade jag så valberedningen att jag efter den här mandatperiodens slut, som sträcker sig till årsmötet den 3 mars 2001, inte längre önskar fortsätta med ytterligare en ny period som föreningens ordförande. Sedan dess har några månader hunnit passera och det är inte utan att jag redan börjat känna en kommande saknad av själva engagemanget, alla dessa stimulerande och trevliga möten och likaså de upparbetade kontakter, som också utvecklats till mycket goda personliga relationer. Det känns därför naturligt att jag framöver kommer att försöka hålla dessa kontakter vid liv och som medlem också försöka fortsätta att inspirera såväl föreningen som kommunen i dess framtida utveckling. Eftersom jag inte har möjlighet att kunna träffa var och en personligen, vill jag här passa på att rikta ett stort tack till alla Er, som jag har haft glädjen av att ha kommit i kontakt med och förmånen av att ha fått verka tillsammans med.

När jag således inom kort lämnar ordförandeskapet för styrelsen, och därmed för föreningen, så vill jag också tacka för den här fina tiden och för den fortsatta verksamheten i Rickul/Nuckö Hembygdsförening önskar jag Er alla ett hjärtligt lycka till!

TEMADAG HANTVERK

Lördagen den 17 februari kl. 11 träffas vi på förskolan Blå boken, S:t Göransgatan 146, 1 tr, T-bana Stadshagen.

Tag med din hobby/fritidssysselsättning. Visa upp vad Du håller på med, t.ex. broderi, snickeri, måleri, väveri etc.

Har Du inget att göra, kanske Du kan få inspiration här. Vi har förberett en del saker att göra. Förhoppningsvis blir något av detta lotterivinster på årsmötet den 3 mars.

Kaffe och lunch serveras till självkostnadspris.

Väl mött önskar Torsdagsträffen (de som tillverkat alla fina lotterivinster vi haft) och Festkommittén. Ingeborg Gineman, tel. 08-642 59 53.

Birgit Brunberg, tel. 08-15 76 86 (kväll), mobil 070-646 96 07.

LOTTERIVINSTER

Om Du har några vinster att skänka till vårt lotteri på årsmötet, hör av Dig till Ingeborg eller Birgit ovan.

NUCKÖDAGAR

Den 28 och 29 juli firas Nucködagar i Birkas med bl.a. vänortskamp mellan Nuckö, finska Kronoby och svenska Åtvidaberg. Även andra är hjärtligt välkomna!

SKOGSVÅRD PÅ ORMSÖ

Bertil Westerman

Bertil Westerman

Detta är en fråga som berör även våra medlemmar och därför redovisar vi hur man har gjort på Ormsö.

Behovet av samverkan mellan skogsägare i samband med gallring och avverkning har lett till att en skogsägarförening har bildats på Ormsö. Föreningen grundades sommaren 1999 och har nu 64 medlemmar. Villkor

för medlemskap är att man äger mark på Ormsö.

Medlemmar som önskar gallring/avverkning lämnar avverkningsuppdrag till föreningen, som med hjälp av lokal entreprenör ombesörjer avverkningen och som även träffar avtal med köpare. Under vintern 1999/2000 avverkades således genom föreningen 1200 m³ massaved samt smärre mängder sågtimmer, brännved och "spjälor". Köpare av massaveden var MoDo i Sverige. För massaveden erhöles 265 EEK/m³. För avverkningen avgick till entreprenören 130 EEK/m³. Därtill avgick en administrationsavgift till föreningen på 10 EEK/m³. Nettot för massaveden blev således 125 EEK/m³ för den enskilde skogsägaren. För sågtimret blev nettot något högre. Inför innevarande vinter har föreningens medlemmar i Sverige lämnat uppdrag på ca 7000 m³. Arbetet i skogen har dock blivit försenat under hösten p.g.a. regn och blöta marker. Föreningen bedömer nu att man maximalt kommer att kunna avverka i följande kvantiteter under vintern och våren 2000/2001:

Två båtar med massaved à 1500 m ³	= 3000 m ³
En båt med brännved à 1500 m ³	= 1500 m ³
500 m ³ sågtimmer	= 500 m ³
Summa	5000 m ³

Priset för massaved är detsamma som förra säsongen, d.v.s. 265 EEK/m³ fritt väg på Ormsö. För sågtimret är priset ca 700 EEK/m³.

Föreningen samarbetar idag med Dagö skogsägarförening beträffande försäljningskontrakt och dylikt och skulle också gärna se ett motsvarande samarbete med en eventuell blivande skogsägarförening i Rickul/Nucköområdet. Härigenom skulle man kunna uppnå större volymer och därigenom en starkare förhandlingsposition gentemot köparna.

NY UPPSATS OM ESTLANDSSVENSKARNAS FLYKT

Göte Brunberg

I november försvarade Jan Persson, bördig från Österby på Nuckö, sin C-uppsats "Flykten över Östersjön – en studie över estlandssvenskarnas uppbrott från fäderneslandet Estland". Opponent var Per Ehn från Uppsala.

Jan Persson

Uppsatsen, som lades fram vid Finsk-ugriska institutionen i Uppsala, beskriver omständigheterna kring estlandssvenskarnas flykt och överflyttning från Estland till Sverige i slutskedet av andra världskriget samt vilka drivkrafter som låg bakom flykten. I uppsatsen ges också en historisk översikt av estlandssvenskarnas första bosättningar, estlandssvenskarnas särställning under olika regimer och deras situation efter kriget fram till idag. För att beskriva orsakerna till att ett tusental estlandssvenskar stannade kvar har Jan intervjuat ett antal kvarvarande estlandssvenskar, vilka fortfarande lever kvar i de gamla svenskbygderna. Tyngdpunkten på uppsatsen ligger alltså på själva flykten.

Informationskommittén har frågat Jan om bakgrunden till uppsatsen:

- Jag började studera estniska vid universitet hösten 1997 och tyckte det var så pass kul att jag bestämde mig för att läsa in en fil. kand. med estniska som huvudämne. Att jag valde detta ämne för min C-uppsats föll sig helt naturligt. Det gav mig ett unikt tillfälle att forska lite mer i estlandssvenskarnas bakgrund och öden samtidigt som jag kunde knyta ihop mina egna rötter.

- Kan man verkligen skriva på svenska när ämnet är estniska?

- Jodå, studierna i estniska omfattar inte enbart språket. Det går utmärkt att välja ett ämne med anknytning till Estland, som i det här fallet.

- Har du stött på många hinder på vägen?

- Egentligen inte. Det finns många källor att ösa ur. Det svåraste har varit att hitta tillräckligt många kvarvarande estlandssvenskar som kan berätta om anledningen till att de stannade kvar. Den delen av arbetet har också varit den mest intressanta.

- Du säger bl.a. att estlandssvenskarnas förutsättningar för flykt var bättre än exempelvis de etniska esternas och att estlandssvenskarnas drivkraft att fly var starkare. Hur har du kommit fram till det?

- Det är egentligen ganska enkelt. De tyska myndigheterna beviljade "legala" överflyttningar av estlandssvenskarna under åren 1943-44 i form av sjuktransporter och organiserade transporter. Detta möjliggjorde en överflyttning av större delen av den est-

landssvenska kolonin vid sidan av de som flydde i småbåtar. Man får i sammanhanget heller inte glömma den överflyttning av 110 rågösvenskar som beviljades av Sovjetunionen 1940. Att estlandssvenskarnas drivkraft var starkare berodde till största delen på de starka banden till moderlandet Sverige.

- Du menar också att de estlandssvenskar som stannade kvar gjorde detta mer eller mindre av tvång. Kan du berätta något om det?

- En av huvudhypoteserna med mitt arbete är just att de kvarvarande stannade av tvång eller av "frivilligt" tvång. Med det menar jag att man antingen var tvångsmobiliserad i den sovjetiska eller tyska armén eller att någon annan omständighet gjorde att man inte tyckte sig kunna flytta till Sverige. Exempel på sådana orsaker var att man väntade på någon anhörig som var inkallad i kriget, att man stannade hos någon anhörig som var för sjuk för att åka eller att man helt enkelt väntade för länge med beslutet. Självklart fanns det undantag. Det finns till och med exempel på familjer som återvände efter krigsslutet. Men studierna av omständigheterna kring estlandssvenskarnas överflyttning och intervjuerna med de kvarvarande styrker hypotesen.

Jan Persson är 42 år och ledamot av styrelsen. Det estlandssvenska släktnamnet är Brun.

En redigerad version av Jan Perssons uppsats kan beställas eller köpas direkt från:

Finsk-ugriska institutionen
Att: Tarja Soutolahti
Box 527
751 20 Uppsala
018/471 1316 (telefon)
018/471 1323 (fax)
tarja.soutolahti@finugr.uu.se

Den är på 39 sidor och kostar 40 kronor (+ porto).

LÄGENHET TILL SALU!

Lägenhet på 3 rum och kök, ca 72 m². Lägenheten ligger i ett av de senast byggda hyreshusen i centrum av Birkas.

Kontakta Arvo Milmets tel. +372 5065843.

DET TIDIGA ESTLANDSSVENSKA KULTURLANDSKAPET

Felicia Marcus, Uppsala universitet

Felicia Marcus

Det äldsta estlandssvenska kulturlandskapet

Tidsperspektivet inom projektet "Geografiska perspektiv på Svenskestland. Samhällsförändringar, bygd och kulturmöten under 800 år" är som titeln anger mycket långt. Den estlandssvenska bosättningen studeras här ur flera olika aspekter i form av mindre delprojekt.

På min lott har fallit att söka belysa den allra tidigaste fasen av estlandssvensk bosättning. Arbetet planeras utmynna i en doktorsavhandling i arkeologi vid Uppsala universitet.

Det estlandssvenska kulturlandskapets framväxt och utformning från kolonisationen fram till de äldsta historiska kartorna står här inom fokus. Kopplade till detta är även frågor kring själva den estlandssvenska kolonisationen.

Kulturlandskapets framväxt

Målsättningen är att studera hur markutnyttjande och bosättningsmönster förändrats i de estlandssvenska områdena under tiden från de första spåren av mänsklig närvaro fram till de äldsta bevarade kartorna från 1600-talet.

Frågeställningarna rör sig kring hur det äldsta estlandssvenska kulturlandskapet såg ut - hur var det organiserat med byar, gårdar, åkrar och betesmarker? Går det att avgöra vad som odlats, vilka jordar som föredragits, hur förhållandet mellan åkerbruk och boskapsskötsel sett ut?

System av gamla stenmurar finns bevarade i en del byar - hur gamla kan dessa, liksom dagens gårdslägen, vara? Finns en lång kontinuitet i bosättningen eller fanns tidigare, nu övergivna, bebyggelselägen och odlingsmarker?

Kolonisationsförloppet

Centrala i studien är frågor kring kulturlandskapets - och den estlandssvenska immigrationens - ålder. När uppstod fast bosättning i dessa områden och var de första bofasta estlandssvenskar?

Man har ofta antagit att de estlandssvenska bosättningsområdena varit obebodda och endast utnyttjade som vidsträckt utmarker av en estnisk befolkning bosatt längre inåt landet innan svenskarnas ankomst. Stämmer detta och kom estlandssvenskarna under 1200-1300-tal som den rådande uppfattningen gör gällande?

En studie av kulturlandskapets struktur kan ge ny information om dess invånare. Exempelvis har det

föreslagits att det estlandssvenska jordbruket lades om från två- till tresäde (det vill säga att två tredjedelar av åkermarken - istället för hälften som tidigare - brukas varje år medan en tredjedel ligger i träda) senare än det estniska.

Metoder

Det tidiga estlandssvenska kulturlandskapet har hittills studerats i mycket liten utsträckning. Hur detta har sett ut före det första jordregistret från 1550-tal vet vi ingenting om.

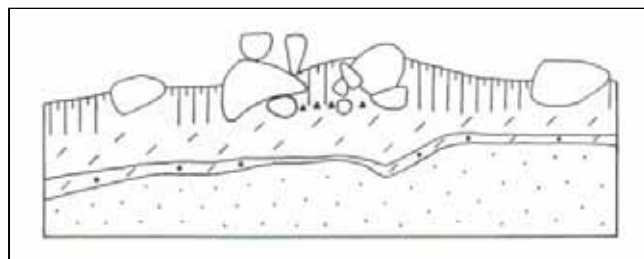
Den estlandssvenska kolonisationen har som bekant intresserat många forskare, exempelvis Carl Russwurm, Paul Johansen, Evald Blumfeldt och Svante Jakobsson. De frågor som främst varit inom fokus har varit bosättningens ålder, de första kolonistörernas ursprungsområden och orsaker till kolonisationen. Framförallt har historiska studier av de skriftliga källorna, varav de första som med säkerhet nämner estlandssvenskar härrör från 1300-tal, genomförts, liksom forskning kring ortnamn.

Äldre tidsperioder är svårundersökta. Tidigare källmaterial såsom arkeologiskt fyndmaterial, runstenar och skriftliga källor som skandinaviska sagor och Henrik av Lettlands krönika, pekar dock på täta kontakter över Östersjön.

Hur skall man kunna gå vidare och erhålla information som kan kasta nytt ljus över dessa frågeställningar?

Angreppssättet i denna studie kan sägas vara en kombination av arkeologiska och historisk-geografiska metoder.

För att få fram nya data är det framförallt arkeologiska fältundersökningar kombinerade med kartstudier som genomförs. Utgrävningar har genomförts under 1999 och 2000 och ett tjugotal schakt har tagits upp i byarna Enby, Pasklep och Sutlep. Framförallt är det stenmurar som omgärdar gamla åkrar som har undersökts (figur 1) med målsättningen att försöka finna kol eller daterande föremål under dessa. Kol kan bevaras

Figur 1. Profil genom en stenmur i Enby. Lagren består av torv/humuslager (överst) mellan stenarna, humus, kolblandat humuslager och sand längst ned. Trekanterna visar var kolprovet samlades in. Denna mur daterades till 905-1240 e Kr (med 68% sannolikhet). Schaktets bredd är 3 m.

under mycket långa tidsperioder i skyddade lägen och kan här härröra från den första röjningen för anläggandet av åkrar. Ofta har man då bränt av vegetationen och genom ¹⁴C-analys av kolet kan en ungefärlig datering av odlingslandskapets ålder erhållas.

Provschakt har också tagits upp i andra landskapselement för att undersöka deras karaktär. Några sten-samlingar, en åkervall och en husgrund - Klos Matsas - i Enby har hittills undersökts.

Ombärliga för mitt arbete är de studier av landhöjningen i området som genomförs av Ekologiska institutet i Tallinn. Landhöjningsförloppet är dåligt känt i svenskbygden och bättre kunskap om det är avgörande eftersom det estniska landskapet är så platt och därigenom förändras hastigt genom landhöjningen. Det kan också ge information om lämpliga hamnlägen.

Ekologiska institutet genomför också pollenanalyser, vilka ger värdefull information om floran genom tiderna. Genom pollenanalyser kan man följa växtlighetens förändringar och till exempel se när odlingen tar fart eller läggs om. För närvarande sammanställer de resultaten från förra årets undersökningar i Nyby mosse.

Fosfatanalyser är en annan metod som kan berätta mycket om det tidiga landskapet. Mänsklig verksamhet, framförallt i form av avskrädes- och gödselhantering, lämnar spår efter sig i form av koncentrationer av fosfater i marken. Prover har nu tagits i Enby och Pasklep och indikerar, särskilt för Enby där de centrala delarna täckts in, vad som är den äldsta delen av byn.

Arkivstudier av gamla dokument som skattelistor och genomgång av arkeologiska fynd kompletterar materialet.

Undersökningsområdet

Som undersökningsområde har Nucköhalvön och landområdet precis innanför halvön valts ut.

Det finns många skäl till att just detta område har valts. Ett mycket viktigt är att området är förhållandevis väldokumenterat bland annat i form av kartor. Några välbevarade kartor finns från 1600-talets slut.

Nuckö är ju också ett centralt beläget estlandssvenskt bosättningsområde med lång kontinuitet. Området ligger även nära Hapsal och dess stadslag är förmodligen den äldsta säkra källan till estlandssvensk bosättning - även om året 1294 är något osäkert.

Även topografiskt är området intressant. Mellan den tidigare ön Nuckö och fastlandet löpte en skyddad farled och här kan äldre bosättningar haft kopplingar till medeltida kapell och gamla hamnlägen.

Att området var intressant för en tidig bosättning tyder också byarnas placering på - de byar som genom sin storlek och sina namn tolkats som de äldsta, ligger alla högt i terrängen.

Enby

Intresset och undersökningarna har efterhand koncentrerats till Enby på Nucköhalvön. Byn erbjuder goda möjligheter till en studie av det äldre kulturlandskapet.

Alla de skäl som anfördes ovan om varför undersökningsområdet i stort är intressant gäller även för Enby. Byn är jämförelsevis väldokumenterad. Förutom tidigare skattedokument finns en karta från 1698, ritad av Johan Holmberg, bevarad härifrån som ger värdefull information om byn och som utgör utgångspunkt för efterforskningar i byns äldre historia.

Byn ligger, med åkrar och gårdar, på i stort sett samma plats som den gjorde vid 1600-talets slut. Många gårdar har dock försvunnit. 1698 fanns 24 gårdar i byn, idag är bara fem permanent bebodda. Litet ny åkermark har tagits i bruk sedan dess men förvånansvärt många åkergränser - i form av stenmurar - har samma sträckning idag som då, vilket pekar på en mycket lång kontinuitet i landskapet. Byns marker har också genomlevt sovjettiden utan några mer genomgripande förändringar.

Under de flesta av de undersökta murarna har kol återfunnits. Elva murar har på så vis kunnat ¹⁴C-dateras och intressanta resultat har därvid erhållits. Tre dateringar indikerar aktivitet i området under tidsperioden 900-1200-tal och ett par murar pekar på någon typ av förändring/omläggning under senmedeltid. Ett antal dateringar gav också nutid som resultat, vilket inte är alltför förvånande i en levande by.

Andra fynd består mest av djurben, metallfragment och slagg. 1999 hittades också under en mur delar av vad som förmodligen är en smältdegel för brons.

Nämnvärt är också att från Enby härstammar en folktradition om förhistorisk (vikingatida) bosättning, även om det är svårt att veta precis hur sådan information skall värderas.

Seminariegrävningar detta år

Under maj månad år 2001 kommer undersökningarna att fortsätta i Enby. Seminariegrävningar planeras äga rum på den gamla bytomten med både svenska och estniska arkeologer och studenter som deltagare. Svenska arkeologiska samfundet kommer också att företa en veckolång exkursion till Estland och då bland annat besöka svenskbygderna och utgrävningen i Enby. Varmt välkommen ut i fält och titta! Ring mig gärna för aktuell information om var vi befinner oss!
Mobil 073-682 16 41.

BETALNING AV FASTIGHETSSKATT

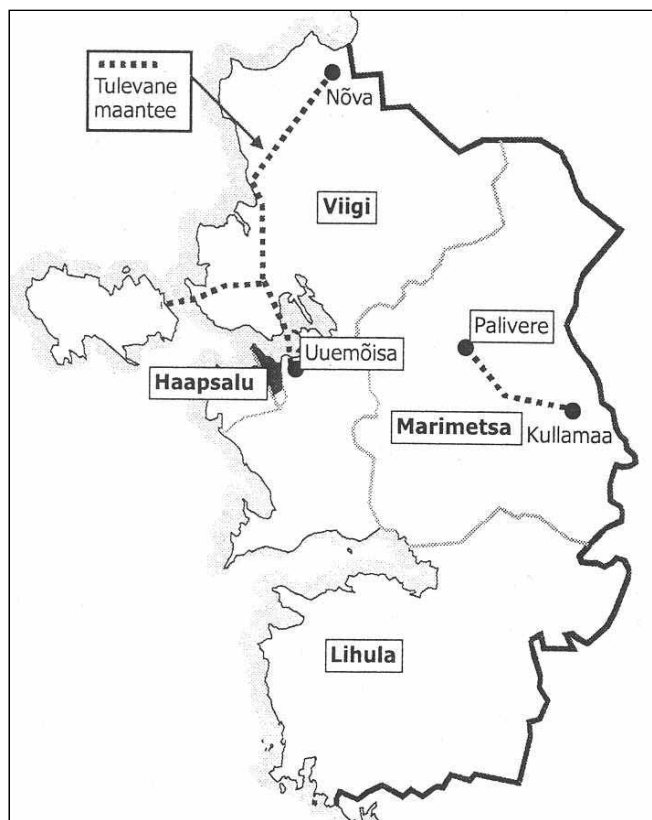
Om Du betalar årets fastighetsskatt från Sverige, försäkra Dig då om att inte en bank i Estland tar en del av det inbetalda beloppet som förmedlingsavgift! På Nuckö kommun tror man att detta är orsaken till att många förra året har betalt in 30 EEK för lite till skattekontoret.

KOMMUNREFORMEN

Göte Brunberg

Arbetet med att reformera förvaltningen på det lokala planet, där som en del ingår en radikal minskning av antalet självstyrande enheter (städer och kommuner), fortsätter. Landshövdingarna lämnade den 1 december förra året sina förslag till inrikesministeriet.

I skrivelsen från den kommission i Läänemaa län, som har arbetat under ledning av landshövdingen Jaanus Sakh, har man bedömt för- och nackdelarna med de fyra alternativ som man har fått från inrikesministeriet (se artikeln i Medlemsbladet nr 4/2000).

Karta: Lääne Elu

Regeringen kommer att förorda en radikal reform, i vilken ingår att antalet självstyrande enheter i Estland minskas från nuvarande 247 till ca 80. För Läänemaa innebär detta att alternativet enligt kartan (f.ö. det som av de nuvarande kommunledningarna bedömdes som det sämsta) troligen blir det som man kommer att utgå ifrån vid det fortsatta arbetet. De nuvarande 12 självstyrande enheterna slås ihop till fyra: Hapsal stad med Rohuküla och landsortskommunerna Viigi, Marimetsa och Lihula.

I den nya kommunen Viigi, med Uuemõisa som kommuncentrum, ingår de nuvarande kommunerna Noarootsi/Nuckö, Ormsö, Nõva, större delen av Oru samt Ridala.

En förutsättning för att Viigi kommun skall fungera som en helhet är att kommunikationerna inom

kommunen förbättras genom att man bygger nya vägar och broar enligt kartan. Den ringa tilltron till att detta blir verklighet var en av orsakerna till att detta alternativ betygsattes så lågt.

Kommundirektören i Nuckö, Ülo Kalm, kämpar vidare för att bibehålla nuvarande Nuckö kommun som en självständig enhet och, om detta inte är möjligt, att få Birkas som kommuncentrum i Viigi istället för Uuemõisa.

Regeringen kommer i april att fatta ett slutgiltigt beslut om den nya kommunindelningen.

RICHARD GINEMAN-BIBLIOTEKET INVIGT

Göte Brunberg

Den 19 januari invigdes på Aibolands museum i Hapsal ett vetenskapligt bibliotek, uppkallat efter Rickul/Nuckö Hembygdsförenings framlidne förre ordförande Richard Gineman. Biblioteket har bekostats av den insamling som startades i samband med Richards begravning och som har inbringat ca 50 000 kr. Vid invigningen avtäcktes en mässingstavla med Richards porträtt.

Från Sverige hade till invigningen kommit en grupp familjemedlemmar, med Richards maka Ingeborg i spetsen, och nära vänner.

Biblioteket utgör drygt hälften av övervåningen i Hambergs hus, Sadama 31. I biblioteket kommer museets egen litteratur samt böcker från Samfundets för Estlandssvensk Kultur bibliotek att ställas upp. Biblioteket kommer även att få disponera boksamlingar från Läänemaa Muuseum (i form av ett lån under 100 år) och Nuckö gymnasium. Avsikten är att så småningom världens mest kompletta litteratursamling om den estlandssvenska folkgruppen skall finnas tillgänglig på Aibolands museum.

Museet satsar på att bli ett centrum för forskning om estlandssvenskarna, där den som på något sätt vill fördjupa sig i vad som skrivits tidigare om folkgruppen i lugn och ro skall kunna göra detta, antingen det gäller ett gammalt nummer av Kustbon eller en vetenskaplig uppsats i en tysk språkvetenskaplig tidskrift. I detta sammanhang kommer Richard Ginemanbiblioteket att spela en central roll.

MOTION OM STADGEÄNDRING

Vid årsmötet kommer att behandlas en motion om ändring av föreningens stadgar. I motionen, som är inlämnad av Erling Lemberg, föreslås bl.a. att kravet på estlandssvensk härkomst för att bli ordinarie medlem slopas för fysiska personer.

Motionen framgår av det separata bladet med kallelsen till årsmötet.

ATT RÄDDA ETT GAMMALT TIMMERHUS

Alar Schönberg

Alar Schönberg

I september öppnades en utställning i museet som visar några gårdsmodeller från Rickulområdet. Före öppnandet tog vi oss lite tid och tittade runt i trakten. Vi besökte också Bastaback, en gård som ligger långt in i skogen mitt emot Källskog, några kilometer från Roslep på vägen till Növa. Museet har tidigare haft planer för det ena av uthusen, en *spikar*. Avsikten har varit att flytta det gamla fina timmerhuset till Hapsal och bygga upp det med vass-tak som museets näthus. Vi åkte nu till Bastaback med förhoppningar om att kunna fullfölja planen – eftersom museets första båt nu också har blivit färdig är behovet av en sjöbod stort.

Men att ta bort ett hus från dess ursprungliga plats kan kännas tungt. Att bevara det som vi har kvar av gamla kulturen är viktigt - hur bevarar vi den gamla kulturen när vi själva "river" den? Tyvärr väntade oss en ganska tråkig syn. Det är ingen som bor på Bastaback trots att gården är privatiserad. Den ligger mitt i skogen, dit går ingen elledning. Boningshuset, som är byggt på 30-talet, är i mycket dåligt skick, medan de båda ekonomihusen, ladugården och visthuset, som är betydligt äldre, ännu är i ganska bra kondition. Ägaren berättade att han hört att visthuset en gång hämtats från stranden och tydligen tidigare varit en sjöbod. Inskurna markeringar på husets stockar visade att det flyttats tidigare, varifrån är svårt att säga.

Det känns tungt att en sådan skatt står därute och börjar ruttna. Taket på alla husen har hål och när taket inte håller mer går det fort med förfallet.... Därför beslöt vi i museet att föreslå ägaren att museet skall rädda huset. Vi talade med honom och nu har vi hans principiella välsignelse och får också alla rättigheter till huset efter att betalat lite pengar till honom. Ifall det hela fungerar och det inte blir några problem, så har vi följande planer:

Våren 2001 river vi den gamla cementbyggnaden vid museet och gör platsen färdig för näthuset. I mitten av juni tar vi ned och märker upp spikarna i Bastaback och transporterar den över till Hapsal. Under hela sommaren sätter vi så ihop huset igen som en del av museets sommaraktiviteter med förklaringar och en liten överblick över temat. Sedan skall vi, om vi hinner, redan samma sommar lägga ett fint vass-tak inom ramen för ett gammaldags estlandssvenskt talk.

Vi skulle nu gärna vilja höra allas synpunkter. Ring, skriv eller mejla gärna till museet och ge förslag

och kommentera. Vi är övertygade att vi tillsammans kan hitta en trevlig lösning på det hela.

Och naturligtvis är alla välkomna att hjälpa till att genomföra projektet. Det behövs händer vid talk, det behövs kunskaper (vi ska kontakta friluftsmuseet för säkerhets skull) och det behövs också materiell hjälp (Stiftelsen Aibolands museum, postgirokonto 1192423-0) för att köpa ut huset och betala för transporten.

Utställningar på Aibolands museum

Under år 2001 kommer museet att ha fyra utställningar.

Det största projektet kommer båtbyggaren Jorma Friberg att genomföra. Han skall göra en utställning av det material som han har samlat ihop under studierna på Skeppsholmen och båtbygget vid museet. Dessutom har han forskat i olika arkiv i Sverige och intervjuat en rad estlandssvenskar. På utställningen kommer även Ingvald Dyrbergs skutmodell att visas. Som en levande illustration till utställningen kommer museet att ordna seglingsturer med den nya båten.

Allmänt känt är att museet har en vänklubb - varenda vecka samlas en grupp damer som härstammar från olika estlandssvenska bygder. Och det gäller då inte bara att dricka kaffe och äta bullar - tvärtom, det pågår ett flitigt handarbete. Damerna har nu lovat att av sitt rum göra ett gammaldags vardagsrum, där de visar sina handarbeten.

En utställning om Odensholm kommer också att sättas upp i museet. Göran Hoppe har intervjuat gamla Odensholmsbor och forskat i arkiv i Sverige. Han skall samarbeta med Tiina Peil som har samlat en omfattande fotosamling om Odensholm. Målsättningen är en enkel utställning som skall förmedla kunskap om den unika levnadsmiljö som en gång fanns på Odensholm.

"Hem till Byn" är en utställning om en familj från Ormsö. Utställningen har med framgång visats i Jönköpings Länsmuseum och skall, i samarbete med Svenska Institutet, komma till Aibolands Museum.

Samtliga utställningar öppnas i slutet av april. En utförligare presentation kommer i nästa Medlemsblad.

KRIGSÅREN 1939 - 1944

Manfred Hamberg
(Fortsättning från förra numret)

Orosmolnen hopar sig

Hitintills hade allt förloppet lugnt och några orosmoln hade ännu inte tornat upp. Några tyska bakslag hade inte hörts av och ännu hade inga rykten gått vad beträffar en eventuell mobilisering. Någon allmän överflyttning av estlandssvenskarna till Sverige syntes inte komma till stånd, och vad tiden led verkade det som om den enda utvägen var en flykt till Sverige. Detta var naturligtvis inte en lätt sak, för det saknades båtar, motorer, drivmedel, ja så gott som allt. Det var under vintern 1942/43 som bakslaget kom för tyskarna vid Stalingrad. Intill dess hade tyskarna endast värvat frivilliga, men nu måste det väl bli en allmän mobilisering. På våren 1943 kom order att årsklasserna 1919-1924 skulle anmäla sig som frivilliga till tyska armén. Skulle denna order ha kommit tidigare under vintern skulle nog de flesta ha infunnit sig, men nu inträffade något som får betraktas som en räddande ängel för många i Rickul kommun. I Tallinn (Reval) hade två rederier registrerat sig för att bygga motorskutor på båtvarvet i Derhamn. Arbetskraften skulle rekryteras bland de unga mobiliserade men även bland de äldre. Det bör framhållas att de som arbetade inom krigsviktiga områden inte behövde infinna sig till fronttjänst. Till dessa områden räknades också båtbyggandet. De flesta inkallade tog anställning vid varvet. Genom en advokats försorg gjordes det upp en lista på de personer som hade anställning. Listan fanns tillgänglig hos mönstringsföretagaren i Hapsal i april, då mönstringen ägde rum. De som fanns på listan fick var sitt intyg som bekräftade anställningen. De som inte fanns med på listan eller inte hade något annat krigsviktigt arbete skulle infinna sig till SS-bataljonen vid Narva. Man fick uppskov med inryckningen till juni och då hade många redan flytt till Sverige. Flykten med små båtar började således på våren 1943 och fortsatte fram till våren/sommaren 1944 då den allmänna överflyttningen började. Den första flyktbåten lämnade Derhamn påsken 1943 och följdes senare av båtar från olika platser längs de estlandssvenska kusterna. Båtar byggdes och olika båtlag bildades. Det var inte riskfritt, för vakterna höll båtarna under uppsikt. Bränsle gick inte att få på laglig väg och inte heller för pengar, utan man måste betala med matprodukter eller också tillskansa sig bränslet på något annat sätt. Uppfinningsrikedomen var stor.

Beträffande båtbyggandet i Derhamn så pågick detta under tiden. Material till bygget, såsom virke, transporterades dit med bil. Det skulle där sågas till lämplig plank att senare användas till bordläggning. Medan arbetet pågick i Derhamn pågick även ett in-

tensivt arbete med att finna möjligheter till flykt, för nu återstod bara den möjligheten.

En dramatisk episod

Sommaren 1943 inträffade en episod i Roslep som kunde ha fått ödesdigra följder för den inblandade. Voldemar Klippberg från Graisas gård i Roslep hade under ölets inverkan yttrat sig negativt om tyskarna och den tyska chefen för vaktstyrkan hade beslutat att vederbörande skulle anhållas och ställas inför rätta i Hapsal. Voldemar anhölls och fördes till förläggningen i bönehuset varifrån han skulle transporteras till Hapsal. Före avfärden bad Voldemar att få gå hem och hämta några personliga saker, vilket beviljades. Ett tyskt underbefäl följde Voldemar hem för att bevaka honom. Voldemar visste att hans enda utväg var att rymma, men det var ingen lätt sak och vakten var beväpnad med ett gevär. Eftersom tysken kände Voldemar följde han inte honom hack i häl. Detta kunde ha gett Voldemar tillfälle till att rymma, men han fortsatte tillfället. Under tiden hade han fått tag i en skiftnyckel och slog till tysken över munnen, tog hans gevär, hoppade ut genom fönstret och försvann. Från detta ögonblick var han ett jagat villebråd och med lagens strängaste straff hängande över sig. Efter detta blev hans äldre bror Anton förhörd och misshandlad av tyskarna. Man sade att misshandeln ledde till att han blev sjuk och dog här i Sverige ett drygt år efter ankomsten hit. Den efterspanade brodern kom till Sverige den 21 juli 1943.

Försök att hämta anhöriga

Det fanns de som återvände med motorbåtar tillbaka till hembygden för att hämta sina anhöriga och detta gjorde också Voldemar. Tillsammans med två andra från samma by, nämligen Nibondas Emil Brunberg och Bista Johannes Brunberg, begav de sig våren 1944 för att hämta sina anhöriga. Andra hade tidigare lyckats, men tyvärr blev dessa tre upptäckta av ett tyskt fartyg och fördes till Tallinn för förhör och rättegång. Männens sattes i fängelse och för Voldemar, som var efterlyst, följde en mycket oviss tid. För de andra två var situationen annorlunda, för de hade ju ingen tidigare dom hängande över sig. Familjerna fanns ännu kvar och de försåg under tiden de fängslade med matpaket. Den allmänna överflyttningen hade emellertid kommit i gång och människorna lämnade undan för undan sina hem. Till sist fanns inga matpaket att få. Ovissheten hur det skulle gå växte. De visste att ryssarna var i antågande, men visste inte vad som skulle hända dem själva. Det slutade dock lyckligt för alla. Strax innan ryssarna hann fram till Tallinn, som föll den 22 september

1944, öppnades fängelseportarna och fångarna släpptes ut. Alla tre styrde kosan mot Rickul och Roslep för att undersöka möjligheten att ånyo få tillfälle att fly till Sverige. Trots all den röra och panik som rådde lyckades de att komma med de sista båtarna som lämnade våra stränder och anlände till Sverige i slutet av september. Efteråt talade männen om sina strapatser. Det värsta hade varit ovissheten vad som skulle hända Voldemar, som var den mest utsatta av de tre. Tidigt varje morgon hade skotten ekat på fängelsets bakgård då fångarna arkebuserades och de båda andra visste inte om deras kamrat fanns bland de dödade.

Organiserade sjuktransporter startar

Efter denna lilla utflykt skall jag försöka återkomma till sommaren 1943. Ryktena spred sig genast när någon båt hade lämnat och man visste att nu har de och de åkt iväg. En allmän överflyttning under då rådande förhållanden var otänkbar och endast 44 personer hade fått möjlighet att resa i maj med en så kallad sjuktransport. I början av juni ställdes de kvarvarande båtarna under bevakning. Därför försökte de yngre männen att på något sätt ordna med något flytetyg. Man byggde båtar på undanskymda platser eller försökte reparera gamla båtar som redan hade tjänat ut. Nöden har ingen lag men nöden kan också vara uppfinningarnas moder. Tiden gick och vardagssysslorna måste uträttas. Gränsvakterna blev allt mer misstänksamma och allt som skulle vidtas måste göras i smyg. Hösten nalkade sig med sämre väder som följd, men å andra sidan var det längre mörkt, vilket var en fördel. Hösten 1943 var mycket blåsig och det gjorde att tillfällena till flykt försvårades. Vårt båtlag gjorde det första försöket i början på november, men vi var tvungna att vända om på grund av dåligt väder.

Under senhösten 1943 kom sjuktransporterna igång. Sveabolagets Odin gjorde fyra resor, en i slutet på november och två i december samt en i februari 1944. Med Odin hade nu 738 personer anlänt på laglig väg. Med sjuktransporten i maj inberäknad hade under året 782 personer överförts. Sjuktransporterna utgick från Baltischport och omfattade samtliga svenskorter. Transporterna gällde sjuka och åldringar men även några yngre fick följa med. Ovanstående siffra innefattar också många fripassagerare.

Mina föräldrar var med ombord på Odin när den andra sjuktransporten anlände till Stockholm den 7 december. De skulle resa till Baltischport på morgonen en tidig decemberdag. På kvällen före deras avresa skulle jag få följa med en flyktbåt från Lucksby. Det fanns ytterligare några personer från Roslep som skulle följa med, men tyvärr blev det ingen flykt den natten på grund av motorkrångel. Nu var det bara att invänta nya möjligheter som förr eller senare skulle yppa sig. Vi hade ju gamla Skulda väl undangömd i

säkert förvar och det var med den som vi senare lyckades fly. I och med att mina föräldrar nu hade fått resa med Odin till Sverige hade jag ingen annan att tänka på utom mig själv. Tiden gick och den ena flyktbåten efter den andra lämnade bygden.

Arrangerad flykt av arresterad

Jag vill gärna berätta en händelse som inträffade den 30 december 1943. Tyskarna hade också nu inkallat de som var födda andra hälften av 1925 och till den årskullen fanns tre män från Roslep. En lyckades fly i början på december, men de övriga två gömde sig undan myndigheterna. Polisen hade tidigare varit där och sökt men utan resultat. Så kom den ödesdigra dagen den 30 december. Polisen gjorde nu åter ett besök för att spåra dessa två. Han hittade inte Rafael Brunberg från Irjasgården, men väl Einar Hamberg från Erkosgården. Einar hann inte gömma sig innan polisen trädde in i rummet. Han fördes först till bönehuset i Roslep, där de estniska frivilliga gränsvakterna under tyskt befäl var inkvarterade. Därifrån förflyttades han till Nigos Anton Stahls hus i Ölbäck där polisen, vars namn var Tähela, bodde.

Arresteringen av Einar och polisens tillvägagångssätt väckte känslorna bland karlarna i byarna, då i första hand i Roslep och i Ölbäck. Det fanns också pojkar i de andra byarna som höll sig gömda. Man uppsökte polisen och framförde sina protester och försökte förmå polisen att släppa Einar. Detta var inte så lätt, för polisen satt nu i en rävsax. Han började nu förstå att han hade handlat fel, inte enligt lagen men moraliskt, och hur skulle han nu klara sig ur detta svåra dilemma? Gubbarna krävde att Einar under alla omständigheter skulle frigges. Nu måste man utarbeta en plan för att i samråd med polisen få Einar fri och på ett sådant sätt att inga misstankar kunde riktas mot polisen. Gubbarna måste hitta någon som frivilligt ville ställa upp och åta sig detta uppdrag, för det var inte riskfritt. Uppdraget gick ut på att ledsaga Einar från arresten hos polisen till vaktlokalen i Heldrings hus på Rosta moen, där Omakaitse hade en vaktstyrka. Befälhavare över vaktstyrkan var en estnisk officer, kaptan Songe, som också var "Omakaitse ülem". Efter besöket där skulle färden ställas mot Hapsal och med olika vaktbyten under resans gång. Överenskommelsen gick ut på att efter besöket hos Songe skulle Einar släppas på ett lämpligt ställe på Paj moen.

Som vanligt hade några ungdomar samlats på kvällen på Lendos gården i Roslep. Denna kväll rörde sig samtalet om Einars arrestering och hur man skulle kunna befria honom. Idéerna var många men ingen visste egentligen hur dessa planer och idéer skulle förverkligas. Allt skulle ske i hemlighet och tidsgränsen var mycket kort. Till Lendosa kom nu några gubbar från Roslep och undrade om det fanns några som frivilligt ville åtaga sig detta uppdrag.

Sammankomsten hos Lendosa gav inte ett positivt besked, trots att alla ville så väl, men efter diskussioner på annat ställe åtog Jakas Ingvald Dyrberg och jag oss uppdraget. Sagt och gjort. Vi begav oss till polisen beväpnade med var sitt gevär med magasinet fullt med patroner. Där hämtade vi Einar och fortsatte enligt överenskommelsen till vaktstyrkan på Rosta moen. Vi verkade mycket allvarliga inför uppdraget, för ingen skulle få misstänka att vi och Einar spelade ihop.

Nu hade det hunnit bli nyårsafton den 31 december. Vi lämnade vaktstyrkan och Songe bakom oss och fortsatte mot Paj. Strax före Paj Smeen sa vi till Einar "nu skall du springa in i skogen". Han gjorde det och efter en stund tömde vi våra gevärsmagasin genom att skjuta i luften. Vi låtsades att söka efter honom och bultade på hos Smeens Eva och undrade om det fanns någon rymling där inne. Hon svarade naturligtvis nej. Efter en tid måste vi gå tillbaka till vaktstyrkan och tala om att fången hade rymt. Flåsande kom vi in och förklarade att fången rymt och att vi sköt efter honom utan att träffa. Vi förklarade också för kapten Songe att vi hade sökt igenom skogen och också varit inne hos Paj Smeens och letat, men utan resultat. Songe blev mycket upprörd och arg och förklarade "Nu är ni under arrest". Han var mycket förvånad över att fången kunde rymma från två beväpnade vakter. Ryktet hade naturligtvis spritt sig att Einar hade rymt och att Ingvald och jag hade arresterats. Kapten Songe kontaktade myndigheterna i Hapsal och redogjorde för vad som hade hänt. Han inväntade deras svar huruvida vi skulle transporteras till Hapsal eller inte. Hur svaret än skulle bli så hade vi bestämt att någon transport till Hapsal skulle det inte bli. Om Songe genomskådade oss är svårt att säga. När han fick höra att jag hade samma efternamn som Einar och även var släkt med honom fick han ett utbrott och skrek: "Om jag hade vetat detta innan skulle du aldrig fått detta uppdrag".

Vi satt arresterade hela förmiddagen och slutligen kom ett meddelande från Hapsal att frige oss. Detta besked var naturligtvis en lättnad, inte bara för oss, utan också för många andra, och vi behövde inte sätta våra flyktplaner i verket. Vi fick tillbaka våra gevär och nu var det bara att åka hem. Glädjen var stor att denna händelse fick ett gott slut. En översvallande glädje mötte vi hos Einars mamma, och som en extra belöning fick vi en tredjedels liter sprit. Nyårsnatten firades på vanligt sätt. Ungdomarna träffades och hade roligt, så roligt man nu kunde ha i dessa tider, och Einars rykning diskuterades helt klart.

Vårt båtlags flykt till Sverige

Efter denna händelse fortsatte dagarna att gå. Vårt båtlag, som nu bestod av sex unga män från Roslep, bättrade på flyktbåtens säkerhet genom att öka fribor-

det med ett bord (ca sex tum) samt en liten ruff. Virket stals från ett ryskt vaktorn som ryssarna byggde någon gång 1940 eller tidigt 1941, men även från annat håll. Allt detta var ju förenat med risk för att vi skulle bli upptäckta av gränsbevakningen. Därför hade vi alltid någon som stod på vakt för att meddela om fara var på färde. Nu hade vi bestämt att flyktförsök nummer två skulle ske den 3 februari 1944 på kvällen/natten. Alla förberedelser var avklarade under dagen och på kvällen började flyktresan med att vi samlades vid båtens gömställe. Innan jag stängde dörren till mitt kära barndomshem för sista gången var jag tvungen att avliva katten genom ett skott. Det var nödvändigt, för jag kunde inte lämna katten vind för våg ensam. Väl framme vid båten var det bara att träda till verket genom att sjösätta båten. Detta visade sig vara förenat med besvär, för isen brast och vi var samtliga tvungna att hoppa i det iskalla vattnet för att få ut båten från strandkanten. Färden över till Finland tog 16 timmar och under tiden satt vi genomvåta. Det var nu den fjärde februari och vi anlände till Stockholm den nionde februari med passagerarfartyget Arc-turus, som kvällen innan hade lämnat Åbo. Resans slutliga mål hade nu uppnåtts efter närmare sex dygns färd sedan vi lämnade våra hem.

Slutord

S/S Odin hade gjort fem sjuktransporter och i juni kom den allmänna överflyttningen i gång med motorfartyget Juhan, som gjorde totalt nio resor. Med Juhan kom 3 335 personer till Sverige, och med små flyktbåtar och på andra vägar 4 585 personer. Sammanlagt kom 7 920 estlandssvenskar till Sverige.

Hur själva överflyttningen gick till finns att läsa i den litteratur som har utkommit under åren i Sverige. Vad jag har velat med min berättelse är att lite närmare beskriva olika episoder och händelser som jag minns dem och som jag gärna velat återge.

MINNESSTUND

Kent Mhlberg

Jag har tänkt att anordna en minnesstund för nära och kära i Rosleps kapell tisdagen den 24 juli kl. 15.30. Efteråt äter vi middag tillsammans på Roosta camping.

Är du intresserad? Anmäl Dig till mig med namn och antal. Jag måste beställa bord i god tid, så sista anmälningsdag blir den 30 april.

Tel: 0158 - 32078. E-post: sumi@telia.com

"ÖPPET HUS" I TORSHÄLLA

Eva Heyman

Lördagen den 27 januari hade Rickul/Nuckö Hembygdsförening öppet hus i Torshälla. Vi var närmare 90 personer som samlats för att få information från styrelse, arbetsgrupper och kommittéer, samt för att umgås och dricka kaffe tillsammans. Det fanns också möjlighet att köpa böcker med anknytning till hembygden och även "bunde hankol" och "sockar" stickade av kvinnor i Estland. Ingvald Luks höll i dirigentpinnen med militärisk fasthet för att det digra programmet skulle hinnas med.

Ordföranden Sven Boman inledde med att uttrycka sin glädje över att så många kommit till träffen. Han informerade om kommunreformen, vilken troligen kommer att innebära att Nuckö kommun kommer att ingå i en större kommun och att Birkas kommer att ha små chanser att förbli centralort i svenskbygden (se separat artikel). Sven berättade vidare att vi nu är 735 medlemmar i föreningen. Målet för 2001 är att bli 800. Som jämförelse kan nämnas att det finns endast ca 900 fast bosatta i Nuckö kommun.

Göte Brunberg redogjorde för Informationskommitténs huvudsakliga arbetsuppgifter: Medlemsbladet och föreningens hemsida. Göte ingår även i Grupp 44, som sedan två år tillbaka arbetar med att kartlägga vad som hänt i våra trakter under åren 1944-1994. Fakta-insamling sker genom intervjuer av kvarboende och studier av arkivmaterial. Vidare informerade Göte om sitt släktforskningsarbete med ca 23 000 personer i sin databas. Göte ställer gärna upp med gratis släktutredning - det är bara att höra av sig till honom med vissa grunddata.

Manfred Hamberg, Kulturkommittén, informerade om berättaraftnarna, vilka hittills utmynnat i en bok, "Minnen i ljus och mörker". Han efterlyste fler bidrag för att ytterligare en bok skall kunna komma ut år 2002. Framför allt vädjade Manfred till oss yngre som inte har minnen från Estland, men som kan skriva om hur vi har upplevt att växa upp i Sverige med estlandssvenska rötter. Några av oss har kanske till och med varit så lyckligt lottade att vi fått möjlighet att besöka den gamla hembygden med föräldrar eller släktingar som ciceroner.

Sture Koinberg, Byggnadskommittén, informerade om vägarna. Eftersom en del vägar kommer att bli privata kan vi i framtiden få svårt att nå våra ägor utan tillstånd av grannarna. Vidare informerade Sture om den uppmätning av gårdar som utförts av elever från Tallinns konsthögskola under ledning av professor Rein Zobel. Materialet från detta arbete kommer att säljas på årsmötet.

Ingvald Luks avslutade den trevliga samvaron med att tacka dem som hade lagt ner ett stort arbete för att ordna denna lyckade träff.

ÖSTERBY SKOLA

Viktor Aman

Skolan öppnades 1868. Huset på bilden på omslaget byggdes 1876 och "var dåtidens vackraste skolhus i kommunen".

Barnen gick tre vintrar i skolan från den 15 oktober till den 15 april, svenskar och ester i samma klassrum. På hösten kom kyrkoherden och prövade de barn som hade nått skolåldern; de som kunde läsa i bok och några kristendomsstycken utantill fick börja skolan, de som inte kunde läsa fick anstånd en tid och deras föräldrar ålades att avhjälpa bristen. På våren prövade prästen tredje vinterns barn. De som blev "fria" måste sedan besöka endagsskolan (en dag i veckan) fram till konfirmationen.

Lärlönen skulle vara minst 100 rubel om året, men ursprungligen samlades den in från de enskilda bondgårdarna och inflöt mycket oregelbundet. Sedan förryskningstiden betalades den ut av kommunen. Lärarens ko och får fick beta på byns allmänning.

I Österby skola höll läraren Kristian Engbusk omkring år 1880 andliga möten, som lockade åhörare också från Hapsal och andra estniska orter. Så spreds väckelsen till esterna.

På 1890-talet var Hans Pöhl lärare här. Genom honom började den nationella bildningsrörelsen bland svenskarna.

Då folkskolorna under 1920-talet byggdes ut till sex klasser blev de gamla skolhusen otillräckliga. Bilden på omslaget är från de sista åren av tjugotalet. Lärarinnan Helena Laving står i mitten och Alex Sedman längst till höger i den stående raden. 1930 öppnades den nya skolan i Birkas och huset i Österby revs.

ROSLEP STUGBY

Einar Hamberg

Föreningen Rooslepa Hansastalu Selts är bildad. Sex tomter à 1000 m² är inlagda i föreningen.

För föreningen gäller följande:

- den som bygger hus blir automatiskt ledamot av föreningsstyrelsen.
- varje stugägare får gratis nyttjanderätt för all framtid.
- styrelsen beslutar hur livet levs inom stugbyn.
- stora fördelar ges vid projektering, byggnation, lagföreskrifter, försäkringsbolag, bevakning, skatter, språket, försäljning av huset m.m.
- internt boendereglemente upprättas.

Kommunen och länsstyrelsen är positiva till stugbyn.

Är Du intresserad, handla snabbt!

Frågor besvaras av Einar Hamberg, tel. 08-210180.

INFORMATION FRÅN ESTLANDSSVENSKARNAS KULTURFÖRENING SOV

SOV:s och hembygdsföreningarnas fortsatta existens kommer inom en ganska nära framtid att vara beroende av vår förmåga att få de yngre medlemmarna att engagera sig i föreningsarbetet. Vice ordföranden i SOV Monica Ahlström berättar här hur hennes intresse för det estlandssvenska ursprunget föddes och hur hon sedan blev aktivt engagerad i SOV:s verksamhet.

Därför är jag medlem i SOV

Året var 1968. Från tv-rutan strömmade svartvita bilder från Prag där sovjetiska stridsvagnar dundrar in och studenten Jans kropp förkolnad ligger på gatan. I rymden pågår supermakternas tävling "först-till-månen-vinner". Tidigare under året hade Robert Kennedy skjutits till döds och just det har jag skrivit in i min första och enda dagboksanteckning. Jag var tio år och hade ännu inte blivit riktigt varse att jag hade rötter i Estland. Att mamma kom från Tyskland visste jag dock för vi hade hunnit åka dit många gånger redan. Jag har inga minnen av att det talades om Estland hemma. Vi åt inga traditionella maträtter mer än surlimpa. Hemma hos farmor och farfar talade man ormsösvenska men det är inte heller något jag reflekterade över då.

Året var 1976. Jag hade bestämt mig för att skriva om estlandssvenskarna som mitt specialarbete på gymnasiet humanistiska linje. Vad hade hänt under tiden? Jag hade förstått att "komma från Estland" inte innebar att vi var ester utan att det fanns en liten folkgrupp som hette estlandssvenskar. I bokhyllan fanns böckerna om Estlands svenskar och troligen gick jag och bläddrade i dem då och då. I familjens fotoalbum fanns bilder från 1930- och 40-talen med väderkvarnar och annorlunda hus. Insikten hade kommit smygande att jag hade rötter i ett land geografiskt nära men mentalt oerhört långt bort. Under processen med specialarbetet intervjuade jag framför allt farfar.

Året var 1981. En dag på jobbet på Kungliga biblioteket ringde en man från Svenska Odlingens Vänner. Det tog en stund innan jag insåg var jag hört det namnet förut. Hos farfar, det var ju hos honom Kustbon fanns att läsa. När det yrkesmässiga var avklarat fick jag frågan om jag kunde vara intresserad av att bli adjungerad till styrelsen i SOV. Så började mitt engagemang i estlandssvenskarnas föreningsliv.

Året var 1990. Måndagsmötena på Norrmalmstorg för Baltikums befrielse var en mäktig upplevelse. Trots att jag ibland inte trodde att våra röster skulle spela någon roll så kunde jag inte låta bli att gå dit, så länge det behövdes. På sommaren återinvigdes Ormsö kyrka och hela familjen kunde samlas där. Vi fick till och med sova i släktens hus, och den känslan kan ingen ta ifrån mig. Det dröjde inte länge förrän Estland var ett fritt land igen, och jag har varit där flera gånger sedan dess.

Först i vuxen ålder fick jag veta att den surkåls-soppa, som jag tagit för givet var mammas idé (tyskar och sauerkraut, ni vet), var en estlandssvensk maträtt.

Det här är min berättelse om hur mitt intresse för estlandssvenskarna började från "ingenting" till "någonting". Varje ättling har sin egen historia och det börjar bli dags att dokumentera hur de efterföljande generationerna har upplevt att ha estlandssvenska rötter.

I Estlandssvenskarnas kulturförening jobbar vi för hela svenskbygden och vår gemensamma historia. Vi håller seminarier, kulturdagar (hembygdsdagen och kyrkodagen m. fl.), anordnar gemensamma resor till Estland och en hel del annat. Vårt fina arkiv på Roslagsgatan 57 innehåller "allt" om vårt ursprung. Ta och gör ett besök! Gärna på en onsdag då arkivgruppen kan berätta och hjälpa till. Ett medlemskap i Estlandssvenskarnas kulturförening kostar 100 kr per år (jämför med en biobiljett 75 kr).

PS En lagerrensning pågår just nu och alla medlemmar får handla extra billigt. DS

Monica Ahlström

*Vice ordförande i Estlandssvenskarnas kulturförening
– Svenska Odlingens Vänner*

VÄLKOMNA TILL SOV-SEMINARIERNA!

Söndagen den 11 mars kl. 10-14 ca. Temat är "Arbetet i svenskbygderna". Vi får lyssna till hur kvinnornas och männens arbetsår kunde gestalta sig.

Söndagen den 8 april kl 10-14 ca. Temat är "Estlands-svenska namnformer och släktforskning"

Anmäl dig snarast eller senast en vecka före respektive tillfälle till vårt kansli, så vi kan planera för sittplatser och förtäring. Tel. 08-612 75 99, fax 08-612 77 85, e-post song@algonet.se

Roslagsgatan 57 (inne på gården) Stockholm.
Avgift: 50 kronor per person och träff (inkl. förtäring).
Betalas på plats.